

С. Кагазбекова¹

¹Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы қ., Қазақстан
e-mail: paradise-gannat@mail.ru

ТАЯУ ШЫҒЫС КОНТЕКСІНДЕГІ ӘЙЕЛДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК РӨЛІ ЖӘНЕ ГЕНДЕРЛІК САЯСАТТЫҢ ДАМУ БАҒЫТТАРЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада Таяу Шығыс елдеріндегі гендерлік қатынастардың ерекшеліктері, құқықтық, мәдени және институционалдық деңгейдегі өзгерістер, БҰҰ, Бүкіләлемдік Банк және UNESCO деректері негізінде статистикалық көрсеткіштер талданды. Таяу шығыстың сегіз мемлекеті бойынша 2024 жылдың көрсеткіштері бойынша салыстырмалы талдау жасалып, анализденді. Осы елдердегі білім алу, еңбек нарығына қастысу, ұлттық парламенттегі әйелдер үлесі зерттелді. Сонымен қатар, Сауд Арабиясындағы «Vision 2030» бағдарламалық саясатының гендерлік қатынастарға ықпалы мен өзгерістер және кедергілер талданды. Зерттеу нәтижелері Таяу Шығыс елдерінде гендерлік реформалардың оң серпінін бергенімен, толыққанды теңдікке жету үшін институционалдық және әлеуметтік деңгейде қосымша шаралардың қажет екенін айқындайды. Таяу Шығыс елдерінде гендерлік теңсіздіктің құқықтық және мәдени шектеулері әлі де сақталуда: отбасылық құқықтағы ерлер үстемдігі, жалақы айырмашылығы, басқарушылық лауазымдарда әйелдердің жеткіліксіз өкілдігі.

Түйін сөздер: Таяу Шығыс, гендерлік қатынастар, әйел құқықтары, Vision 2030.

S. Kagazbekova¹

¹Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak, Almaty, Kazakhstan
e-mail: paradise-gannat@mail.ru

THE SOCIAL ROLE OF WOMEN AND THE DIRECTIONS OF GENDER POLICY DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF THE MIDDLE EAST

Abstract. This article examines the features of gender relations in Middle Eastern countries, as well as changes at the legal, cultural, and institutional levels. Based on data from the UN, the World Bank, and UNESCO, an analysis of statistical indicators was conducted. A comparative analysis covers eight Middle Eastern countries according to data from 2024. Issues of education access, women's participation in the labor market, and their representation in national parliaments are studied. Special attention is paid to the impact of Saudi Arabia's «Vision 2030» policy on gender relations, as well as the challenges and changes in this area. The study results show that despite positive changes brought by gender reforms in Middle Eastern countries, additional measures at institutional and social levels

are necessary to achieve full equality. Legal and cultural restrictions on gender equality still persist in some countries: male dominance in family law, wage disparities, and insufficient representation of women in leadership positions.

Keywords: Middle East, gender relations, women's rights, Vision 2030.

سلطانات كاغازبيكوفا

الجامعة المصرية للثقافة الإسلامية نور مبارك، ألماتي، كازاخستان
e-mail: paradise-gannat@mail.ru

الدور الاجتماعي للمرأة واتجاهات تطوير السياسات الجنسية في سياق الشرق الأوسط

ملخص. تتناول هذه المقالة خصائص العلاقات الجندرية في دول الشرق الأوسط، بالإضافة إلى التغيرات على المستويات القانونية والثقافية والمؤسسية. بناءً على بيانات الأمم المتحدة والبنك الدولي ومنظمة اليونسكو، تم إجراء تحليل للمؤشرات الإحصائية. يشمل التحليل المقارن ثماني دول من الشرق الأوسط وفقاً لبيانات عام 2024. تم دراسة قضايا الحصول على التعليم، ومشاركة النساء في سوق العمل، وتمثيلهن في البرلمانات الوطنية. يُولى اهتمام خاص لتأثير سياسة «رؤية 2030» في المملكة العربية السعودية على العلاقات الجندرية، وكذلك التحديات والتغيرات في هذا المجال. تظهر نتائج الدراسة أنه على الرغم من التغيرات الإيجابية التي أتاحتها الإصلاحات الجندرية في دول الشرق الأوسط، فإن تحقيق المساواة الكاملة يتطلب اتخاذ تدابير إضافية على المستويين المؤسسي والاجتماعي. لا تزال القيود القانونية والثقافية على المساواة بين الجنسين قائمة في بعض الدول: سيطرة الرجال في قانون الأسرة، تفاوت الأجور، والتمثيل غير الكافي للنساء في المناصب القيادية.

الكلمات المفتاحية: الشرق الأوسط، العلاقات الجندرية، حقوق المرأة، رؤية 2030.

С. Кагазбекова¹

Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак,
Алматы, Казахстан
e-mail: paradise-gannat@mail.ru

СОЦИАЛЬНАЯ РОЛЬ ЖЕНЩИН И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ГЕНДЕРНОЙ ПОЛИТИКИ В КОНТЕКСТЕ БЛИЖНЕГО ВОСТОКА

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности гендерных отношений в странах Ближнего Востока, а также изменения на правовом, культурном и институциональном уровнях. На основе данных ООН, Всемирного банка и ЮНЕСКО проведён анализ статистических показателей. Сравнительный анализ охватывает восемь стран Ближнего Востока по данным на 2024 год. Исследуются вопросы получения образования, участия женщин на рынке труда и их представительство в националь-

ных парламентах. Особое внимание уделено влиянию программной политики «Vision 2030» в Саудовской Аравии на гендерные отношения, а также анализируются вызовы и изменения в этой сфере. Результаты исследования показывают, что, несмотря на положительные изменения, достигнутые в результате гендерных реформ в странах Ближнего Востока, для достижения полноценного равенства необходимы дополнительные меры на институциональном и социальном уровнях. В ряде стран по-прежнему сохраняются правовые и культурные ограничения гендерного равенства: доминирование мужчин в семейном праве, разница в оплате труда, недостаточное представительство женщин на руководящих должностях.

Ключевые слова: Ближний Восток, гендерные отношения, права женщин, Vision 2030.

Кіріспе

Гендерлік қатынастар – қазіргі заманғы әлеуметтік ғылымдардың өзекті зерттеу бағыттарының бірі. Әсіресе Таяу Шығыс пен араб әлеміндегі әйелдердің құқықтық мәртебесі, әлеуметтік рөлі мен қоғамдық өмірге қатысуы халықаралық ғылыми және қоғамдық пікірталастардың назарында. Бұл мәселеде Сауд Арабиясы ерекше орын алады. Себебі бір жағынан, ол исламдық құқық нормаларына сүйенетін консервативті мемлекет ретінде танылса, екінші жағынан, соңғы онжылдықта гендерлік саясатта бірқатар реформалар жүргізіп, әйелдердің әлеуметтік мәртебесін жақсартуға бағытталған қадамдар жасауда.

1970 жылдардың соңына қарай Шығыс елдерінде гендерлік мәселелерге қатысты әлеуметтік зерттеулердің қарқыны артты, ал 1980 жылдардың соңында мұсылман қоғамдарындағы әйелдерге қатысты ағартушылық ауқымы кеңейе түсті. 1990 жылдары гендерлік және ислам мәселелеріне қызығушылық танытқан ғалымдардың қатары көбейіп, мұсылман әйелдер туралы мақалалар жарық көре бастады [Y.Haddad, 1997, 97 б.]. Мұсылман қоғамындағы әйелдер

мәселесіне қатысты ауқымды зерттеулердің қарқынды жүргізілуіне серпін берген екі негізгі факторды атап көрсетуге болады. Біріншісі – 1970 жылдардан басталған бүкіл әлемдік әйелдер қозғалыстарының пайда болуы, әйелдердің құқықтары мен гендерлік теңдікті қозғайтын белсенділер қатарының артуы. Екіншісі – ұлттық үкімет пен халықаралық ұйымдардың экономикалық даму мүддесі еді. Әйелдердің бастамасымен үкіметтік ұйымдар ана денсаулығы, бала туу және т.б. ауқымды мәселелерді әйелдердің әлеуметтік-мәдени дамуының маңызды элементтері ретінде қарастыра бастады. Әйелдер қозғалысы мен белсенділігінің артуы әлеуметтік ғылымдар саласындағы сапалы зерттеулердің қарқын алуына түрткі болды. Өртүрлі салалар мен бағыттар бойынша әлеуметтік ғылымдар әйелдердің «көрінбейтіндіктерін» жоюды, әйел теңсіздігін және қоғамдық ортада белсенділіктерін арттыру секілді көптеген мақсаттарға қол жеткізуді алға қойды. Әлеуметтанушылар әйелдердің рөлі мен отбасындағы мәртебесі, білім беру, жұмыспен қамтамасыз ету, қоғамдық құрылымдар мен қозғалыстарға қатысты айтар-

лықтай жұмыс жасады және өмірдің әртүрлі салаларында гендерлік теңсіздіктердің қаншалықты бекіп, сақталғандығына мән берді [M.Ferree, Sh.Khan, S.A. Morimoto, 2005, 23 б.]. Әйелдерге бағытталған әртүрлі әлеуметтік ғылымдарға негізделген мұндай зерттелер бастапқыда Америка Құрама Штаттары мен Еуропада пайда болды. Алайда он жылдан астам уақыт ішінде гендерлік қатынастар мен феминистік белсенділік ұйымдары Батыспен қатар араб елдерінің де бірқатар аймақтарына тарала бастады. Мұсылман әлемінде әйел мәселесіне деген ғылыми қызығушылықтың кеңеюі арнайы оқу орындары мен академиялық зерттеу орталықтарының пайда болуына ықпал етті («Women in Muslim States and Politics»). Араб әлеміндегі алғашқы зерттеу орталықтары Мысырда (Каир) және Ливанда (Бейрут) құрылды [Saad Eddin Ibrahim, 2000, 129 б.]. 1995 жылы Палестинаның Бир Зейт университетінде әйелдерді зерттеу институты құрылды. 2000 жылы Иордания университетінде әйелдерге арналған аспирантура ашылды. Араб әлемі Біріккен Ұлттар Ұйымы әйелдер мен адам құқықтарының жергілікті желілеріне, сондай-ақ әлеуметтік зерттеулерді ынталандыруға қолдау көрсете бастады. 1995 жылы Каирде Халықты дамыту жөніндегі халықаралық конференция (ICPD), 1995 жылы Копенгагенде Дүниежүзілік әлеуметтік даму саммиті (WSSD) және Пекиндегі әйелдерге арналған төртінші дүниежүзілік конференциялар сериясы отандық және аймақтық зерттеулерде гендер мәселесіне ерекше назар ау-

дартты. Бүгінгі күндері де осындай дүниежүзілік конференциялар мен әртүрлі жиындарда араб әлеміндегі және одан тыс аймақтардағы мұсылман әйелдерінің әлеуметтік жағдайы назардан тыс қалған емес [Women's Studies in the Arab World, 1998, 9 б.]. Араб елдерінде діни негіздегі заңдардың сақталуы «гендер» мәселесі төңірегіндегі діни пікірталастардың жалғасуына себеп болып отыр. Бұл елдерде гендерлік мәселеге ислам дінінде орын алған «әйел мәртебесі» тұрғысынан қарау, ұсынылып отырған зерттеу мақаласының негізгі принципі болып саналады.

Тақырыпты талдауды дәйектеу және мақсат-міндеттері

Зерттеудің мақсаты – Таяу Шығыс елдеріндегі гендерлік қатынастар, әйелдердің әлеуметтік мәртебесін, құқықтық жағдайын және қоғамдық өмірге қатысу деңгейін талдау.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Зерттеу әдіснамасы аралас тәсілге (сапалық және сандық деректерді ұштастыруға) негізделген. Гендерлік қатынастарға қатысты классикалық және заманауи ғылыми еңбектер, ислам құндылықтарына негізделген әлеуметтік нормалар және халықаралық ұйымдардың баяндамалары қарастырылды. Таяу Шығыс елдеріндегі гендерлік саясат пен араб елдеріндегі жалпы үрдістермен салыстырылып, ерекшеліктері айқындалды. Отбасылық құқық, еңбек нарығы, білім беру жүйесі, саяси секілді әлеуметтік институттардың гендерлік қатынастарды қалыптастырудағы рөлі

зерттелді. БҰҰ, Бүкіләлемдік Банк және UNESCO деректері негізінде әйелдердің еңбекке қатысуы, білім алу деңгейі және әлеуметтік көрсеткіштер сандық тұрғыда талданды. Сауд Арабиясында қабылданған мемлекеттік бағдарламалар мен реформалар («Vision 2030») мазмұны сарапталып, олардың гендерлік саясатқа ықпалы бағаланады.

Негізгі бөлім

Әлеуметтік ғылымдар саласында Таяу Шығыстағы гендерлік қатынастарға қатысты зерттеулер араб елдеріндегі әйелдердің статусын өзгертуге өз үлестерін қосты. Көптеген зерттеулердің ауқымы – заң, демография және қоғамдық денсаулық, неке және отбасы, экономикалық өмір және саясат алаңдарын қамтыды. Бұл зерттеулер – мұсылман әйелінің құқығы және оның нақты жүзеге асуы, демографиялық өзгерістер, туудың төмендеуі және неке жасын ұлғайту, білім берудегі гендерлік теңсіздікті жою, гендерлік зорлық-зомбылықтың таралуы, мұсылмандық киім (хиджаб), әйелдердің жұмысқа орналасуы, саяси шешімдер қабылдаудағы өкілеттігі және «фундаментализм» мен «феминизмнің» әйелдердің мәртебесі мен әл-ауқатына әсері сияқты тақырыптарды қамтыды.

Араб қоғамының зерттеушілері мұсылман елдерінің гендерлік қатынастарын «классикалық патриархалдық белдеу» ретінде қарастырады [John C.Caldwell, 1988, 90 б.]. Патриархалдық гендерлік жүйе Азия мен Солтүстік Африка елдерінде қалыптасқан. Патриархалдық бел-

деу Солтүстік Африкадан мұсылман Таяу Шығысқа (Түркия мен Иранды қоса алғанда), Оңтүстік және Шығыс Азияға (Пәкістан, Ауғанстан, Үндістанның солтүстігі мен Қытайға) дейін созылады. Патриархалдық белдеудегі мұсылман қоғамында Құран және басқа да қасиетті жазбаларға негізделген заңдылық пен жыныстық сегрегация гендерлік жүйенің бір бөлігі болып табылады [V.M. Moghadam, 2004, 63 б.]. Патриархалдық қоғамдағы гендерлік сипаттамаларды, әсіресе, отбасы мен некеге қатысты мәселелерді зерттеушілер мұсылман қоғамы мен батыс қоғамын салыстыра отырып зерттеп, өмір ерекшеліктерін айқындайды. Қазіргі уақытта мұсылман қоғамдарындағы әйелдер өмірінің негізгі өлшемдері мұсылман емес елдердегі әйелдердегі сияқты кең ауқымды үрдістерге ие, «дәстүрлі» және қоғамдағы «заманауи» рөлдер қатар жүруде. Демографиялық өзгерістер, бала туудың төмендеуі (қазіргі контрацепцияның қабылдануы), неке жасының ұзартылуы және кешіктірілуін осындай үрдістердің мысалы ретінде қарастыруға болады. Таяу Шығыс пен Солтүстік Африка (MENA), Оңтүстік Азия және Оңтүстік-Шығыс Азия аймағындағы мұсылман әйелдерінің отбасы құруды жоспарлауы, бала тууды шектеуі, некені кейінге қалдыруы мәселелері жиілеп кеткен. Кейбір ұлттарда, соның ішінде консервативті ислам республикасы саналатын Иранда «демографиялық ауысу», яғни бала туудың бәсеңдеуі байқалады. Сонымен қатар білім берудегі гендерлік кемшіліктер де азайған. Араб елдерінде әйелдердің өндірістік

әлеуетін жақсартуға бағытталған білімге деген елеулі инвестициялар кейбір деңгейлердегі қиыншылықтарды жойды, ал Оңтүстік-Шығыс Азияда әйелдердің жалпы білім беру мектептеріне оқуға түсуі 1960 жылдан бері айтарлықтай өсті. Осындай кең ауқымды үрдістердің зерттелуі араб әйелдеріне әсер етті. Олар ислам қоғамдарындағы әйелдерге арналған әлеуметтік ғылыми жұмыстардың ұлғаюының бастамасы болды. Көптеген зерттеушілер жалпы үрдістерді анықтаудан алшақ тұруға тырысты. Аймақтық ерекшеліктерге сай мұсылман қоғамындағы әйел мәселесін зерттеудің дифференциалды әдістемесі ислам елдеріндегі әйелдер мәселесін түсінуге біршама әсер етеді. Өйткені ислам әртүрлі өңірлерде әртүрлі дамыған. Мысалы, Оңтүстік-Шығыс Азия мен Таяу Шығыстың өз айырмашылықтары бар [A.Reid, 1993, 132-201 бб.].

Гендерлік теңсіздікпен күресу мәселесі – ислам қоғамындағы жаңа бағыттардың бірі. Батыс елдерінің әйелдері әйел теңсіздігіне қатысты көптеген тарихи оқиғаларды бастан өткерген [Mir-Hosseini, Z., V.Hamzic., 2010, 49 б.]. Осы тұрғыда араб елдерінің гендерлік теңсіздік тұрғысынан біраз артта қалғандығын байқаймыз [Baderin M.A. 2007, Moustafa Y., 2011, 21-25 бб.]. Алайда ислам дінінде әйелді кемсітуге жол берілмейді [Chase A., 2007, 14 б.]. Ислам дінінің негізгі алғышарттарының бірі – адам теңдігі мен құқықтары [Gates D.K. and Steane P., 2009, 25 бб.].

Араб елдерінде 1970 жылдардың ортасынан кейін жыныстық жіктеу деректері басымдыққа ие болды. Са-

уаттылық деңгейі, мектепке қабылдау, жұмысқа орналасу, денсаулық сақтау, тамақтануға қолжетімділік және балалар өлімі сияқты әлеуметтік көрсеткіштер орташа мәнде емес, жынысы бойынша сарапталды. Әйелдерге қатысты деректер мен статистикалық жинақтар туралы осындай ақпараттардың макроэкономикалық статистикасының негізгі көздері БҰҰ-ның білім беру, ғылым және мәдениет ұйымдарының (ЮНЕСКО) және БҰҰ-ның Әлемдік қорының деректер базасымен Біріккен Ұлттар Ұйымының жүйесі болып табылды. БҰҰ 212 елдегі әйелдердің ахуалы туралы халықаралық статистиканың CD-ROM-ында компиляция жасайтын WISTAT-ты шығарады [WISTAT, 2000, 5 б.]. 2002 жылы Мағребтен Парсы шығанағына дейін Араб Одағына мүше 22 мемлекетке арналған «Араб мемлекеттері үшін адам дамуы» атты бірінші аймақтық баяндамасы жарық көрді. Соңғы үш онжылдықта адам дамуындағы прогресті зерделей отырып, баяндамада әйелдердің мүмкіндіктерін кеңейту, бостандық және білім саласындағы кемшіліктерді анықтайтын бірнеше облыстарда айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізген елдер аясында баяндамалар жасалады. Араб әлемінде заң – діннің негізінде жүргізілетін құқықтық жүйенің құрамдас бөлігі, ал Алжир, Судан, Ирак, Сауд Арабиясы және басқа жерлерде ислам дінінің негіздері үлкен сұранысқа ие. Бұл елдерде Құран және исламның өзге де қасиетті мәтіндері құқықтық жүйенің негізгі қайнар көзі болып табылады. Бүгінгі таңда ислам қоғамдарындағы

құқықтық жүйелердің барлығы дерлік – дуальды жүйелер. Сондай мемлекеттердің қатарында Түркия мен Тунисті мысалға келтіруге болады [Nagat El-Sanabary, Nelly P. Stromquist, Karen Monkman, 1998, 23 б.]. Дуальдық жүйелер бір жағынан батыстың азаматтық кодексіне, ал екінші жағынан шариғат заңына негізделген. Шариғат заңы дуальді жүйенің бір бөлігі ғана болып табылады. Өйткені қазіргі заманғы мемлекеттердің жұмысына қатысты көптеген мәселелер ашық көрсетілмеген [J.L. Esposito, N.J. DeLong-Bas, 2001, 37 б.]. Шариғат заңдары, көбінесе, жеке мәртебені реттейтін құқықтық жүйенің бөлігі ретінде сақталады: неке, ажырасу, балаларға қамқорлық, мұрагерлік құқығы және т.б. Мұсылман әйелдерінің құқықтық жағдайына қатысты ғылыми еңбектің маңыздылығы әртүрлі заң түрлеріндегі құқықтық жүйелерде талқылануда. Әдетте, жүйелер қосарланған болса да, олар батыстың әсерін байқатады. Бұл халықтардың азаматтық кодекстеріне француз, швейцариялық және бельгиялық элементтер қосылған. Жергілікті баламалардың болуына байланысты Батыстың әсерінен отбасылық құқықтың аумағы көптеген факторлармен қиындай түседі. Отбасылық заңдар мұсылман әлемінде кодификацияланған және модернизацияланған кезде, отбасылық қарым-қатынастармен ерекшеленетін бірнеше суннилік мектептерге (ханафи, малики, ханбали, шафии) қатысты және шииттік мектептердегі екі заң (Джағфари және Зайди мәзһабтары) негізге алынады. Сонымен қатар,

отбасылық заңдар жергілікті исламға дейінгі немесе тайпалық / этникалық әдет-ғұрыптық заңдардың ерекшеліктерін, сондай-ақ батыстық заңнамалық ерекшеліктері мен ислам құқықтық мектептерінің элементтерін біріктіреді [W.B. Hallaq, 2005, 4 б.]. Мұсылман қоғамын зерттегенде оны діннен бөлек қарастыруға болмайды [Е.А.Савельева, 2015, 102 б.].

Араб елдерінің арасынан ең алғаш феминистік мәселелерді көтерген Египет Республикасы болғанымен, бұл елдердегі гендерлік жағдай 1952 жылғы революциядан кейін ғана бір жақты өзгере бастады. Себебі, бұл елдердегі көп әйелдердің пікірі бойынша, «Саясат – әйелдер араласатын іс емес» деген түсінік басым болды. Тіпті саясатқа араласқан әйелдерге де сын көзбен қарады. Бұл О.Вейнгердің: «Әйел эмансипациясының қарсыластарының бірі – әйелдердің өздері» деген пікірінің де дәлелі бола алады [О.Вейнгер, 1991, 372 б.]. Тәуелсіздігін алғаннан кейінгі Египеттің негізгі мақсаты – әйелдердің саяси, экономикалық, азаматтық құқықтарын көтеру болды. 1954 жылы египеттік феминист Дория Шафик және 18 әйел бірігіп жаңа қабылданған конституцияда әйелдердің саяси, экономикалық құқықтары мен бостандықтарының жоқтығын арқау етіп, аштық жариялады [С.Harders, 1998, 3 б.]. Олар президент Мұхаммед Нажибтан конституцияға әйелдер құқығын қосамыз деген хат алғаннан кейін ғана аштықты тоқтатты. 1956 жылы 23 маусымда Египет Араб Республикасы конституциясында: «Барлық египеттіктер заң алдында тең.

Олардың өз құқықтарын және міндеттерін орындауында ешқандай ерекшелік жоқ» деп көрсетілді [Конституция Республики Египет, 1956, 19 б.]. Конституция египеттіктерге белсенді сайлау және сайлану құқығын берді [Конституция Республики Египет, 1956, 31 б.]. 1956 жылы сайлауға түскен әйелдер саны үш мың болды. 1964 жылы жеті миллионнан 17 мың әйел сайлауға өз кандидатураларын ұсынған. Алайда әйелінің аты-жөнін сайланушылар қатарынан сызып тастауға күйеуінің де құқы болды [М.А.Васильев, 2000, 181 б.]. 1957 жылы Египет тарихында алғаш рет екі әйел – Равийя Аттия мен Амина Шукри ұлттық жиналыс мүшелерінің қатарына өтті. 1962 жылы алғаш рет Каир университетінің профессоры Хикмет Абу Саид үкіметтегі әлеуметтік мәселелерге жауапты министр болып тағайындалды [Ahmed L., 1992, 210 б.]. Осылайша әйелдер біртіндеп саясатқа араласа бастады. 1964 жылы парламенттегі әйелдер саны сегізге жетті. Египет конституциясының 11 бабында «еректер мен әйелдер қоғамның барлық жағдайында тең» деп көрсетілген. 2000-2005 жылдарда Египет парламен-

тіндегі 458 депутаттықтың 10 орнына әйелдер сайланған. Сол уақыттағы Египет Президентінің әйелі Сюзана Мубарак әйелдер құқын қорғайтын «Ұлттық әйелдер ұйымын» (2000 ж. 12 наурызда президент жарлығымен құрылған) басқарды. 2005 жылы Египет мүфтиі болған, мұсылмандар аппаратының басшысы шейх Фарид Наср Василь әйелдерге мемлекет басшылығына өз кандидатурасын ұсынуына діни тұрғыдан тиым салатын пәтуа шығарды. Осы пәтуадан кейін президенттікке өз кандидатурасын ұсынған жалғыз әйел – 75 жастағы Навааль Саади болды. Алайда ол кейін бұл ұсынысынан бас тартады. Египет Араб Республикасындағы гендерлік ұстанымдар мен билік тарапынан жүргізілген саясатта өзіндік ерекшеліктер бар екені айқын. Бұл өзгешеліктер осы елде орын алған мәдени-әлеуметтік жағдайлармен, діни дәстүрлермен тығыз байланысты. Сонымен қатар бұл елдегі феминистік қозғалыстар мен гендерлік ұстанымдарға модернизация үдерістері де өз ықпалын тигізгені байқалады.

Әлемдік банктің 2024 жылғы өлшемшарттары бойынша кейбір Таяу Шығыс елдерінің көрсеткіштері:

№	Ел атауы	Білім деңгейі		Парламенттегі әйелдер	Әйелдердің еңбекке қатысуы
		Ер	Әйел		
1	БАӘ (UAE)	99%	98%	50%	54.1%
2	Кувейт (Kuwait)	90,6%	84,1%	3,1%	48.6%
3	Сауд Арабиясы (Saudi Arabia)	90,6%	84,1%	19,9%	34-36%
4	Ливан (Lebanon)	95%	90%	6,3%	27%
5	Египет (Egypt)	90,6%	84,1%	27,7%	15.1%
6	Иордания (Jordan)	97%	92%	19,6%	13-14%
7	Ирак (Iraq)	91%	76,3%	28,9%	10.8%
8	Йемен (Yemen)	-	54,1%	0	4.9%

Бірікке Араб Әмірліктері БАӘ (UAE) – әйелдер арасындағы жұмыс күшіне қатысу деңгейі – шамамен 54%. Аймақтық жоғары көрсеткіш – жоғары білім мен қызмет көрсету секторындағы әйелдер (World Bank. Gender Data Portal, 2024).

Біріккен Араб Әмірліктеріндегі ересектердің сауаттылығы әйелдер мен ерлер арасында бірдей дерлік. Әйелдердің де, ерлердің де сауаттылық деңгейі өте жоғары (World Bank. Gender Data Portal, 2024). Әлемдік банк статистикасы бойынша 2024 жылы Біріккен Араб Әмірліктерінде ұлттық парламенттегі орындардың 50%-ын әйелдер иеленген. Парламенттердегі әйелдер – бұл бір немесе төменгі палатадағы әйелдерге тиесілі парламенттік орындардың пайызы. Біріккен Араб Әмірліктеріндегі әйелдердің орын үлесі 2010 жылдан бері өскен. Қазіргі көрсеткіш кірісі жоғары елдердегі орташа көрсеткіштен жоғары (World Bank. Gender Data Portal, 2024).

Қувейт (Kuwait) – әйелдердің еңбекке қатысуы жоғары – шамамен 48-49%. Бұл республикалық және мемлекеттік сектордағы әйелдердің белсенді қатысуымен және білім деңгейімен байланысты. Қувейтте әйелдердің де, ерлердің де сауаттылық деңгейі өте жоғары – 84,1% (World Bank. Gender Data Portal, 2024). 2023 жылы Қувейтте ұлттық парламенттегі орындардың 3,1%-ын әйелдер иеленген. 2010 жылдан бері Қувейтте әйелдер иеленген орындардың үлесі азайды. Қазіргі көрсеткіш кірісі жоғары елдердегі орташа көрсеткіштен төмен (World Bank. Gender Data Portal, 2024).

Сауд Арабиясы (Saudi Arabia) – Сауд Арабиясында ұзақ уақыт бойы әйелдердің қоғамдық өмірге қатысуы қатаң шектеулерге ұшырады:

– Әйелдерге көлік жүргізуге тыйым салынды (S. Sirgany., 2018).

– Қамқоршылық жүйесі» (wilaya) бойынша әйелдердің саяхаттауы, жұмысқа тұруы немесе білім алуы ер адамның – әкесі, күйеуі, ағасы немесе ұлының – рұқсатын қажет етті [Library of Congress 23.08.2019].

– Әйелдердің 2015 жылға дейін саяси институттарға қатысу мүмкіндігі болмады. Тек 2015 жылдың 12 желтоқсанынан бастап муниципалдық сайлауларда алғаш рет әйелдерге дауыс беру және кандидат болу құқықтары берілді [Refworl, 2016].

Бұл модельді зерттеушілер «құқықтық патриархализм» деп сипаттайды. Себебі ол заң мен дәстүрдің үйлесімі арқылы бекітілді.

Сауд Арабиясында әйелдердің еңбек нарығындағы пайыздық көрсеткіші соңғы жылдары айтарлықтай өсті 34-36%. Бұл Vision 2030 шеңберіндегі реформалар, жүргізушілік құқығын алу, кейбір қамқоршылық ережелердің жеңілдеуі және әйелдерді жұмыспен қамту саясатының нәтижесі болып табылады. Әйелдер министрлік деңгейіндегі лауазымдарға тағайындалып, халықаралық спорт және мәдени шараларға қатыса бастады. Сауд Арабиясында әйелдердің де, ерлердің де сауаттылық деңгейі өте жоғары [World Bank. Gender Data Portal, 2024]. 2024 жылы ұлттық парламенттегі орындардың 19,9%-ын әйелдер иеленген. 2010 жылдан бері Сауд Арабиясында әйелдердің парла-

менттік орындық үлесі өсті. Қазіргі көрсеткіш кірісі жоғары елдердегі орташа көрсеткіштен төмен [World Bank. Gender Data Portal, 2024]. Білім беру институттарының саны мен қыздарға арналған мектеп/университет кампустары соңғы онжылдықтарда айтарлықтай көбейген [A.Hamdan, 2005:42-64]. Дегенмен кейбір академиялық мамандықтарға кіру, техникалық-мамандандырылған білім беру (vocational/technical education) саласында гендерлік айырмашылықтар да бар [A.Marnicio, 2013].

Реформаларға қарамастан, гендерлік теңдік толық жүзеге асқан жоқ. Отбасылық құқық мәселелерінде ерлер үстемдігі сақталады, мысалы, талақ арқылы ажырасу құқығы негізінен ерлерге берілген [Doumato, 2010:682-684]. Қоғамдық пікірде әйелдердің рөліне қатысты консервативті көзқарастар әлі де жоғары [M.Al-Rasheed, 2013, 260-263 б.]. Реформалардың көпшілігі «жоғарыдан төменге» бағытталған, яғни мемлекет бастамасымен енгізілуде. Бұл олардың қоғамда қабылдануына әсер етеді [Le Renard, 2014, 156-159 бб.]. Сауд Арабиясындағы гендерлік қатынастар соңғы онжылдықта айтарлықтай өзгерістерге ұшырағанымен, толық теңдікке жету үшін әлі де ұзақ жол бар. Қазіргі реформалар әйелдердің әлеуметтік және экономикалық өмірдегі рөлін күшейтуге бағытталғанымен, құқықтық және мәдени деңгейдегі патриархалды шектеулер толық жойылған жоқ [M.Al-Rasheed, 2013, 270 б.].

Сауд Арабиясы соңғы жылдары гендерлік теңдікке бағытталған ре-

формаларды белсенді жүзеге асыруда. Бұл білім беру мен еңбекке қатысу көрсеткіштерінде айтарлықтай оң өзгерістерге әкелді. Дегенмен, цифрлық көрсеткіштерге қарамастан, теңсіздік пен шектеулер әлі де бар: әлеуметтік нормалар, жұмыссыздық, салалық жендет, жалақы айырмашылықтары, басқарушылық лауазымдарда әйелдердің аз болуы секілді. Болашақта саясаткерлер мен зерттеушілерге жұмыс орны жағдайларын жақсарту, білім-еңбек арасындағы сәйкестікті арттыру, әйелдердің құқықтық алу-беру (governance) қатысуын кеңейту сияқты шараларда гендерлік теңсіздіктер әлі де орын алуда.

Ливан (Lebanon) – әйелдерінің жұмыспен қамтылу шамамен 27% деп бағаланған. Экономикалық дағдарыс пен миграция әйелдердің еңбек жағдайына әсер етуде, заңнамалық реформалар шектеулі. 2024 жылы Ливандағы ұлттық парламенттегі орындардың 6,3%-ын әйелдер иеленген. 2010 жылдан бері Ливандағы әйелдер иеленген орындардың үлесі өсті. Қазіргі көрсеткіш орташа табысы төмен елдердегі орташа көрсеткіштен төмен [World Bank. Gender Data Portal, 2024].

Египет (Egypt) – 2024 жылға дейін әйелдер арасындағы жұмыс күшіне қатысу деңгейі 15,1% және ерлер арасында 69,9% құрайды. Жұмыс күшіне қатысу коэффициенті – 15 және одан жоғары жастағы халықтың экономикалық белсенді үлесі. 1990 жылдан бастап әйелдердің жұмыс күшіне қатысуы төмендеді. Төменгі орташа табыс тобында жұмыс күшіне қатысумен салыстырғанда, Египетте ерлер мен әйелдер арасындағы ал-

шақтық жоғары. Бұл төмен көрсеткіш әйелдердің формалды секторға кірмеуі, үй шаруашылығына байланысты еңбек пен құқықтық шектеулер әсерінен. Қалалық таңдаулы топтарда әйелдердің жұмысы жиі өсуде, алайда жалпы ұлттық көрсеткіш төмен [World Bank. Gender Data Portal, 2024]. Египетте 2024 жылы ұлттық парламенттегі орындардың 27,7%-ын әйелдер иеленген. Парламенттегі әйелдер – бұл бір немесе төменгі палатадағы әйелдерге тиесілі парламенттік орындардың пайызы. 2010 жылдан бастап Египеттегі әйелдердің орындық үлесі өсті. Қазіргі көрсеткіш орташа табысы төмен елдердегі көрсеткіштен жоғары.

Иордания (Jordan) – әйелдердің жұмыспен қамтылуы шамамен 13-14%. Ұлттық стратегиялар әйелдердің экономикалық қатысуын арттыруға бағытталған, алайда саяси және әлеуметтік кедергілер жоғары. 2024 жылы Иорданияда ұлттық парламенттегі орындардың 19,6%-ын әйелдер иеленген. Бұл көрсеткіш 2010 жылдан бері Иорданияда әйелдер иеленген орындардың үлесінен өскен [World Bank. Gender Data Portal, 2024].

Ирак (Iraq) – әйелдердің жұмыспен қамтылу көрсеткіші өте төмен – шамамен 11% деңгейінде. Соғыс, тұрақсыздық және консервативтік әлеуметтік нормалардың ықпалы зор. Ересектердің сауаттылығындағы ерлер мен әйелдер арасындағы алшақтық – 14,7%. Таяу Шығыс пен Солтүстік Африканың жиынтық алшақтығынан үлкен – 12,4% (World Bank. Gender Data Portal, 2024). Иракта 2024 жылы ұлттық парламенттегі орындардың

28,9 пайызын әйелдер иеленген. 2010 жылдан бері Ирактағы әйелдердің парламенттегі үлесі артқан. Қазіргі көрсеткіш табысы ортадан жоғары елдердегі орташа көрсеткішке ұқсас [World Bank. Gender Data Portal, 2024].

Йемен (Yemen) – әйелдердің жұмыспен қамтылу деңгейінің әлемде ең төмендердің бірі – шамамен 4.9%. Бұл – соғыс, гуманитарлық дағдарыс және әлеуметтік кедергілердің салдары. Йемен Республикасындағы ересек әйелдердің сауаттылық деңгейі Таяу Шығыс пен Солтүстік Африкадағыдан төмен – 54,1 % [World Bank. Gender Data Portal, 2024]. Ал ұлттық парламенттегі орындарда әйелдердің үлесі мүлдем жоқ – 0%. Ұлттық банк көрсеткіші бойынша ең соңғы рет парламенттегі әйелдер көрсеткіші 2020 жылы 0,3 % болған, одан кейінгі жылдар 0%. Яғни Йемен Республикасындағы әйелдердің парламенттегі үлесі шамамен 2010 жылмен бірдей болып қалған. Қазіргі көрсеткіш табысы төмен елдердегі орташа көрсеткіштен төмен [World Bank. Gender Data Portal, 2024].

Таяу Шығыс елдеріндегі гендерлік қатынастарға қатысты соңғы жылдары бірқатар реформалардың жасалуына қарамастан көрсеткіштер әлі де төменгі деңгейде деуге болады.

Таяу шығыс елдеріндегі гендерлік қатынастардың ерекшеліктері:

1. Ислам діні мен шариғат нормалары – отбасылық құқық, мұрагерлік, неке мен ажырасу мәселелері көбіне діни құқық аясында реттеледі;

2. Патриархалды мәдениет – ерлердің әлеуметтік үстемдігі тарихи қалыптасқан дәстүрлерге негізделеді;

3. Мемлекеттік саясат – әр елдің саяси режимі әйелдердің құқықтарын кеңейту немесе шектеу бағытында түрлі шаралар қолданады. Мысалы, Тунис, Марокко, Иордания сияқты елдерде гендерлік реформалар ертерек басталса, Сауд Арабиясы оларды тек соңғы онжылдықта ғана жүзеге асыра бастады.

Қорытынды

Таяу Шығыс аймағында соңғы онжылдықта гендерлік қатынастар айтарлықтай жақсарған. Көптеген елдерде жастар арасында білім, еңбек нарығы, жыныстық теңдікке жақындау байқалады. Алайда елдер арасында айырмашылықтар бар: кей мемлекеттерде (мыс., Ирак, Йемен) мектепке баруда жігіттер мен қыздар арасында айырмашылық сақталады. Сонымен бірге ересек әйелдер арасында әлі де үлкен оқыту-оқырман болу проблемалары барын байқаймыз.

Аймақтағы ең ірі гендерлік айырмашылық – еңбек нарығына қатысуда. Орташа есеппен Араб елдері аймағында әйелдердің еңбекке қатысуы әлем бойынша ең төменгі көрсеткіштердің бірі (бірнеше елде 10-30% аралығында, ал кейбір шағын/кедендік монархияларда жоғарырақ көрсеткіштер бар). Бұл – білім деңгейімен ғана емес, отбасылық күтім міндеттері, заңнамалық шектеулер, еңбек нарығындағы дискриминация және әлеуметтік нормативтер әсерінен туындаған күрделі құбылыс.

Саяси шешімдер қабылдауда әйелдердің өкілеттігі ел бойынша алшақ: бірнеше мемлекетте әйелдер парламентте және үкіметте айтар-

лықтай өкілдікке ие болса (квота, тағайындаулар арқылы), басқаларында өкілдік төмен. Әлемдік орташа көрсеткішпен салыстырғанда аймақтық көрсеткіштер тұрақты өсіп келеді, бірақ министрліктер мен жоғары басшылық лауазымдарда әйелдердің саны әлі де шектеулі деуге болады.

Көптеген араб елдерінде заңдар мен нормативтер әйелдердің құқықтары мен еркіндіктеріне қатысты әртүрлі деңгейде шектеулер немесе кепілдіктер береді: отбасы құқықтары (талақ, мұраға қатысты тәртіп), жыныстық зорлық-зомбылықтан қорғану заңдарының болмауы немесе жеткіліксіздігі, еркек қуаттылығының (male guardianship) формалары және т.б. Кей елдер соңғы жылдары жыныстық зорлық-зомбылыққа, тұрмыстық зорлыққа қарсы және еңбек саласында теңдік мәселелеріне өзгерістер енгізіп келеді. Бірақ орындауда және құқықтық қорғаныста әлі де жетіспейтін жағдайлар бар[Mehrinaz El Awady, 2023].

Arab Barometer және ESCWA секілді ұйымдардың сапалық зерттеулер мен сауалнамалар нәтижелерінде Таяу Шығыстағы араб елді мекендеріндегі әйелдердің жұмысқа шығу, саяси белсенділік немесе қоғамдық рөлдерге қатысу сияқты салаларда дискриминацияны жиі сезінетіндіктерін және әйелдер ерлерге қарағанда жынысына байланысты кемсiтудiң орын алатындағын жиі көрсетеді [MaryClare Roche, 2025].

Таяу Шығыс елдерінде соңғы жылдары жүзеге асқан реформалардың нәтижесінде әйелдердің құқықтық мәртебесі мен әлеуметтік мүмкін-

діктеріндегі өзгерістер айқындалды. гендерлік теңдіктің орнауына кедергі
Сонымен бірге құқықтық және мәдени жасауда.
шектеулердің сақталуы толыққанды

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ahmed L. 1992. Women and Gender in Islam. London, 210-211б.
2. Amani Hamdan International Education Journal, 2005, 6(1), 42–64. ISSN 1443-1475
© 2005 Shannon Research Press.)
3. Anthony Reid, 1993. Southeast Asia in the Age of Commerce 1450–1680, Vol. 2: Expansion and Crisis. New Haven: Yale University Press, 132-201 б.
4. Ariana Marnicio. Educating Girls in the Middle East, Rice University's Baker Institute for Public Policy. October 11, 2013. Baker Institute
5. Baderin M.A. 2007., Moustafa Y. 2011. The Islamisation in human rights: 'implication for gender and politics in the middle East' IDS Bulletin 42 (1):21-25 pp.
6. Chase A. 2007. The transnational Muslim world. The foundations and origins of human rights and their on going intersections. Muslim world journal of human rights. 4(1):1-14.
7. Country Reports on Human Rights Practices – Saudi Arabia, Refworl, 13 April 2016
https://www.refworld.org/reference/annualreport/usdos/2016/en/109888?utm_source=chatgpt.com
8. Doumato Eleanor Abdella, Women's Rights in the Middle East and North Africa 2010 – Saudi Arabia (Freedom House, 2010)
9. Madawi Al-Rasheed. A Most Masculine State: Gender, Politics and Religion in Saudi Arabia. New York, NY: Cambridge University Press, 2013. 260-263, 270 pp.
10. Gates D.K. Steane P. 2009. 'Political religion – the influence of ideological and identity orientation'. Totalitarian movements and political religions 10 (3-4):303-25.
11. Harders C. 1998. Women and Politics in Egypt: Investigations on the Situation of Egyptian Politicians. H., p.3
12. John C. Caldwell, 1988. Theory of Fertility Decline (London: Academic Press, 1982); and Deniz Kandiyoti, «Bargaining with Patriarchy,» Gender and Society, 2, no. 3 274–90 p.
13. John L. Esposito, Natana J., 2001. Women in Muslim Family Law, 2nd ed. (Syracuse, NY: Syracuse University Press, , orig., 1982. P.37).
14. Le Renard, Amélie. *A Society of Young Women: Opportunities of Place, Power, and Reform in Saudi Arabia*. Stanford University Press, 2014. 156-159
MaryClare Roche, Education and Working Women in MENA, March 4, 2025 https://www.arabbarometer.org/2025/03/education-and-working-women-in-mena/?utm_source=chatgpt.com
15. Mehrinaz El Awady, New UN country reports on Gender Justice and the Law, UN ESCWA13 February 2023 arabstates.unwomen.org+1)
16. Mir-Hosseini, Z., V. Hamzic. 2010. Control and sexuality: the revival of zina laws in Muslim contexts. London: Muslim living under Muslims laws, p.49.
17. Myra Marx Ferree, Shamus Khan, and Shauna A. Morimoto, 2005. «Assessing the Feminist Revolution: The Presence and Absence of Gender in Theory and Practice. p.23.
18. Nagat El-Sanabary, 1998. «Women in Some Liberal Modernizing Islamic Countries,» 515–23, in Nelly P. Stromquist and Karen Monkman, eds., Women in the Third World: An Encyclopedia of Contemporary Issues, New York.

19. Saad Eddin Ibrahim, 2000. «Arab Social-Science Research in the 1990s and Beyond: Issues, Trends, and Priorities» (Canada: International Development Research Centre)] Research and Development in the Middle East and North Africa, Cairo, p.129.
20. Sarah Sirgany and Laura Smith-Spark, Landmark day for Saudi women as kingdom's controversial driving ban ends. CNN, Sun June 24, 2018 https://edition.cnn.com/2018/06/23/middleeast/saudi-women-driving-ban-lifts-intl/index.html?utm_source=chatgpt.com
21. *Saudi Arabia: Law on Passports Amended to Allow Women to Travel Abroad Without a Male Guardian*» Library of Congress 23.08.2019 https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2019-08-23/saudi-arabia-law-on-passports-amended-to-allow-women-to-travel-abroad-without-a-male-guardian?utm_source=chatgpt.com
22. Valentine M. Moghadam, 2004. «Patriarchy in Transition: Women and the Changing Family in the Middle East,» Journal of Comparative Family Studies, 35 no. 2, 63 p.
23. Wael B. Hallaq, 2005. The Origins and Evolution of Islamic Law. New York: Cambridge University Press, P.4.
24. Women's Studies in the Arab World, 1998:9
25. World Bank. (2023). Gender Data Portal. <https://genderdata.worldbank.org> <https://genderdata.worldbank.org/en/economies/united-arab-emirates>.
26. Yvonne Haddad, 1997. Muslim minorities in the west, New York. P.97
27. Васильев М.А., 2000. Египет и египтяне. М., 181 с.
28. Вейнингер О. 1991. Пол и характер: Мужчина и женщина в мире страстей. М., 372 с.
29. Конституция Республики Египет, 1956. М., 19 с.
30. Савельева Е. А. 2015. Панарабизм СМИ стран Аравийского полуострова. – СПбГУ, Ин-т ВШЖИМК. 102 с.

REFERENCES

1. Ahmed L. 1992. Women and Gender in Islam. London, 210-211б.
2. Amani Hamdan International Education Journal, 2005, 6(1), 42-64. ISSN 1443-1475 © 2005 Shannon Research Press.)
3. Anthony Reid, 1993. Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680, Vol. 2: Expansion and Crisis. New Haven: Yale University Press, 132-201 б.
4. Ariana Marnicio. Educating Girls in the Middle East, Rice University's Baker Institute for Public Policy. October 11, 2013. Baker Institute
5. Baderin M.A. 2007., Moustafa Y. 2011. The Islamisation in human rights: 'implication for gender and politics in the middle East' IDS Bulletin 42 (1):21-25 pp.
6. Chase A. 2007. The transnational Muslim world. The foundations and origins of human rights and their on going intersections. Muslim world journal of human rights. 4(1):1-14.
7. Country Reports on Human Rights Practices – Saudi Arabia, Refworld, 13 April 2016 https://www.refworld.org/reference/annualreport/usdos/2016/en/109888?utm_source=chatgpt.com
8. Doumato Eleanor Abdella, Women's Rights in the Middle East and North Africa 2010 – Saudi Arabia (Freedom House, 2010)
9. Madawi Al-Rasheed. A Most Masculine State: Gender, Politics and Religion in Saudi Arabia. New York, NY: Cambridge University Press, 2013. 260–263, 270 pp.
10. Gates D.K. Steane P. 2009. 'Political religion – the influence of ideological and identity orientation'. Totalitarian movements and political religions 10 (3-4):303-25.

11. Harders C. 1998. Women and Politics in Egypt: Investigations on the Situation of Egyptian Politicians. H., p.3
12. John C. Caldwell, 1988. Theory of Fertility Decline (London: Academic Press, 1982); and Deniz Kandiyoti, «Bargaining with Patriarchy,» Gender and Society, 2, no. 3 274-90 p.
13. John L. Esposito, Natana J., 2001. Women in Muslim Family Law, 2nd ed. (Syracuse, NY: Syracuse University Press, , orig., 1982. P.37).
14. Le Renard, Amélie. *A Society of Young Women: Opportunities of Place, Power, and Reform in Saudi Arabia*. Stanford University Press, 2014. 156–159 MaryClare Roche, Education and Working Women in MENA, March 4, 2025 https://www.arabbarometer.org/2025/03/education-and-working-women-in-mena/?utm_source=chatgpt.com
15. Mehrinaz El Awady, New UN country reports on Gender Justice and the Law, *UN ESCWA*13 February 2023 arabstates.unwomen.org+1)
16. Mir-Hosseini, Z., V. Hamzic. 2010. Control and sexuality: the revival of zina laws in Muslim contexts. London: Muslim living under Muslims laws, p.49.
17. Myra Marx Ferree, Shamus Khan, and Shauna A. Morimoto, 2005. «Assessing the Feminist Revolution: The Presence and Absence of Gender in Theory and Practice. p.23.
18. Nagat El-Sanabary, 1998. «Women in Some Liberal Modernizing Islamic Countries,» 515–23, in Nelly P. Stromquist and Karen Monkman, eds., Women in the Third World: An Encyclopedia of Contemporary Issues, New York.
19. Saad Eddin Ibrahim, 2000. «Arab Social-Science Research in the 1990s and Beyond: Issues, Trends, and Priorities» (Canada: International Development Research Centre)] Research and Development in the Middle East and North Africa, Cairo, p.129.
20. Sarah Sirgany and Laura Smith-Spark, Landmark day for Saudi women as kingdom's controversial driving ban ends. CNN, Sun June 24, 2018 https://edition.cnn.com/2018/06/23/middleeast/saudi-women-driving-ban-lifts-intl/index.html?utm_source=chatgpt.com
21. *Saudi Arabia: Law on Passports Amended to Allow Women to Travel Abroad Without a Male Guardian*» Library of Congress 23.08.2019 https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2019-08-23/saudi-arabia-law-on-passports-amended-to-allow-women-to-travel-abroad-without-a-male-guardian?utm_source=chatgpt.com
22. Valentine M. Moghadam, 2004. «Patriarchy in Transition: Women and the Changing Family in the Middle East,» Journal of Comparative Family Studies, 35 no. 2, 63 p.
23. Wael B. Hallaq, 2005. The Origins and Evolution of Islamic Law. New York: Cambridge University Press, P.4.
24. Women's Studies in the Arab World, 1998:9
25. World Bank. (2023). Gender Data Portal. <https://genderdata.worldbank.org> <https://genderdata.worldbank.org/en/economies/united-arab-emirates>.
26. Yvonne Haddad, 1997. Muslim minorities in the west, New York. P.97
27. Vasilev M.A. (2000), *Egipet I egiptuyane* (Egypt and the Egyptians). M., 181 c.
28. Vaininger O. (1991). *Pol I karakter& Muzhqina I zhebshina v mire strastei* (Gender and Character: Man and Woman in the World of Passions). M., 372 c.
29. *Konstitutsia Respubliki Egipet* (The Constitution of the Arab Republic of Egypt), 1956. M., 19 c.
30. Savel'eva E. A. (2015). Panarabizm SMI stran Aravijskogo poluostrova (Pan-Arabism in the Media of the Arabian Peninsula Countries). – SPbGU, In-t VShZhiMK. 102 s.

Авторлар туралы мәлімет:

Кагазбекова Салтанат Бейсенбаевна – PhD докторант. Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті Ғылым бөлімінің меңгерушісі (Алматы, Қазақстан, e-mail: paradise-gannat@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-9330-9458)

معلومات عن المؤلفين:

Кагазбекова Салтанат Бейсенбаевна – طالبة دكتوراه (PhD)، رئيسة قسم العلوم في جامعة نور مبارك للثقافة الإسلامية بمصر (ألماني، كازاخستان).

Information about authors:

Kagazbekova Saltanat Beysenbaevna – PhD doctoral student, Head of the Science Department at Nur-Mubarak Egyptian University of Islamic Culture (Almaty, Kazakhstan, e-mail: paradise-gannat@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-9330-9458)

Информация об авторах:

Кагазбекова Салтанат Бейсенбаевна – PhD докторант. Руководитель научно-го отдела Университета исламской культуры Нур-Мубарак (Алматы, Казахстан, e-mail: paradise-gannat@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-9330-9458)